

Казак С.П.

Соматикон емоційного реагування в аспекті комунікативних стилів

Казак Світлана Павлівна, аспірант кафедри германської і фіно-угорської філології
начальник відділу міжнародних зв'язків, Київський національний лінгвістичний університет, м. Київ, Україна

Анотація. Стаття присвячена вивченню комунікативних стилів персонажів на матеріалі сучасного англomовного художнього дискурсу у термінах соматикону емоційного реагування. Висвітлені основні характеристики емоцій через тілесність персонажів, визначено вплив екстралінгвальних факторів при диференціації асертивного, агресивного та субмісивного стилів.

Ключові слова: соматикон, емоційне реагування, емоційні триади, комунікативний стиль персонажів

Ми народжені у світі створинь із плоті, де через сприйняття нашого тіла та наші тілесні рухи, а також через емоції та почуття значення стає можливим і набуває звичної форми.

Марк Джонсон

У сучасних комунікативних студіях актуальним залишається вивчення тілесної природи емоцій через різні кінесичні, просодичні, такесичні, проксемні та інші компоненти системи невербальної комунікації, які в писемному дискурсі набувають позначення різними номінативними одиницями мови [1;2;3;4]. Сукупність таких номінацій формує особливий комунікативно зумовлений, прагматично і експресивно навантажений простір тілесності дискурсивної практики [4] – **соматикон** [3] – синтагматика і парадигматика якого відкривають можливості для розуміння ratio і emotio персонажу. Емоції беруть участь у формуванні змістовної взаємодії зі світом, і наша органічна плоть та кров, кістки, ритм внутрішніх органів та пульсуючий потік наших емоцій породжують різні значення [1, с. 3] і впливають на форму і зміст спілкування.

У останніх роботах в галузі невербалістики соматикон розглядався комплексно [3;4], без розмежування на стимулюючі і реактивні невербальні дії. Новизна нашого дослідження полягає в тому, що ми зосереджуємося на вивченні соматикону емоційного реагування як ситуативно обумовленої, психологічно і прагматично вмотивованої комунікативної дії / реакції. **Емоційне реагування** належить до реактивних невербальних і вербальних проявів особистості, що виявляється у формі емоційної реакції і виражається у психо-фізіологічному невербальному прояві організму через соматикон дискурсу.

Мета даної статті – вивчення стилетвірного потенціалу соматикону, виявлення характеристик емоційного реагування та засобів його вираження **на матеріалі** сучасного англomовного художнього дискурсу. Для вивчення даного ілюстративного матеріалу застосовується інтегративний підхід дослідження невербальних знаків, що базується на принципах комплексної методології і включає наступні **методи та методики аналізу**: метод аналізу словникових дефініцій, метод контекстуального, функціонального, прагмасемантичного, дискурсивного аналізу та ін. для виявлення прагматичної складової комунікативного стилю та для визначення конверсаційного та емотивного потенціалу мовної особистості агресивного, асертивного або субмісивного типу.

Структура соматикону варіюється від позначення однієї невербальної одиниці до двох та більше невербальних дій, що утворюють невербальні кластери різних конфігурацій, наприклад:

"Don't you mind my assistance?" "I'm sure I will enjoy your company this night, Mr Crag," Nita replied, consciously trying to keep sarcasm out of his voice [11, p. 37]. Виділений фрагмент дискурсу ілюструє однокомпонентний соматикон емоційного реагування, що виражається через голос, забарвлений сарказмом, при цьому персонаж свідомо контролює свою невербальну поведінку, прагнучи реалізувати власні прагматичні інтенції, і при цьому дотриматись принципу ввічливості.

Дво- і полікомпонентний соматикон емоційного реагування може знаходити свою реалізацію у різних емоційно забарвлених ситуаціях, наприклад, у ситуації привітання при переживанні персонажами емоції інтересу-збудження. При цьому характерним соматиконом емоційного реагування є обмін посмішками та встановлення зорового контакту, що свідчить про збалансованість невербальної взаємодії та установку на її успішній перебіг:

*She smiled at him and welcomed him with her cute eyes. Jack smiled and stood there looking at her in amazement [9 p. 11]. Основний показник емоції інтересу-збудження – погляд: *looking at her in amazement* (a feeling of great surprise or wonder [6]).*

Емоції – частина процесу, у якому тіло оцінює свій стан та пристосовується, щоб підтримувати гомеостаз. Вони включають фонові емоції (енергійність чи слабкість, нестриманість чи урівноваженість), базові емоції (страх, радість, гнів, сум) і соціальні емоції (сором, гордість, честь, заздрість). До базових емоцій належать: інтерес-збудження, радість-задоволення, здивування-переляк, горе-страждання, відроза-огида, гнівлють, сором-приниження, страх-жах [2, с. 15]. Всі інші емоційні стани, за версією К. Ізарда, є похідними або складовими, тобто виникають на основі кількох фундаментальних.

Розглянемо реалізацію кількох найбільш експліцитно виражених базових емоцій при позначенні соматикону емоційного реагування персонажів у художньому дискурсі, а саме, емоції задоволення-радісті та емоції відроза-огиди.

Емоція задоволення-радісті виникає в ситуаціях реалізації основних особистісних потреб і можливостей людини. Ця емоція переживається як стан задоволення і насолоди життям, собою, іншими людьми і навколишнім світом, вона часто супроводжується відчуттям припливу сил, розширенням можливостей та оптимізму.

"I probably shouldn't be calling you, but there's a couple things I need to get off my chest."

Every second of the last two weeks without her had been like acid eating through his system. Hearing her on his voice mail, his suffering vanished as if it had never been bringing joy and delight [9, p. 22]. Наприклад, через голос *Hearing her on his voice mail*, який виступає комунікативним стимулом, персонаж гармонізує свій внутрішній стан (*his suffering vanished*), в результаті чого приходить радість та задоволення (*bringing joy and delight*).

Емоція відрази – огиди виникає по відношенню до об'єктів, явищ або людей, значною мірою не відповідним морально-естетичним вимогам суб'єкта. Вони сприймаються як потворні, огидні т.п. Це можуть бути вчинки, думки і бажання людей, конкретні предмети, продукти діяльності та ін. Емоція відрази породжує бажання змінити відповідний об'єкт (поліпшити, удосконалити), знищити його або дистанціюватися від нього.

Відразу в даному фрагменті відчуває директор школи по відношенню до неслухняної учениці. Соматикон емоційного реагування директора – багатоканальний та негативний за знаком, номінації, які доводять відчуття саме емоції відрази, в поєднанні із сильним гнівом, це – зміна кольору обличчя, піна навколо рота та характерний для відрази оскал (*her face had taken on a boiled colour and little flecksof froth were gathering at the corners of her mouth, her lips turned to a grin*).

"Matilda, stand up!" the Trunchbull barked.

"I haven't done anything, Miss Trunchbull, honestly I haven't!"

"Stand up, you disgusting little cockroach!"

The Trunchbull was in such a rage that her face had taken on a boiled colour and little flecksof froth were gathering at the corners of her mouth, her lips turned to a grin [7, p. 162].

Саме іменник *grin* – grimace grotesquely so as to reveal the teeth, Oxford Dictionary [6], – експліцитний показник переживання персонажем емоції відрази.

Провідний вчений в галузі емоцій людини К. Ізард стверджує, що хоча визнання існування різних емоцій, які по-різному впливають на наші переживання і наші дії, є надзвичайно важливим, однак слід визнати і те, що щоденні життєві ситуації часто викликають не одну, а кілька емоцій, утворюючи комплекси чи комбінації емоцій [2, с. 95]. Таким чином, оскільки **емоції кластерні** [5, с. 40], то у дискурсі на основі цієї закономірності можна прослідкувати, що номінації соматикону також утворюють номінативні кластери, які поєднують кілька емоцій для передачі різного ступеню емоційної напруги та загальної емоційної тональності фрагменту через регулярну комбінацію невербальних засобів комунікації.

Проаналізувавши ряд дискурсивних фрагментів, ми можемо стверджувати, що часто комбінуються такі емоції, як гнів (*Angry color stained his strong cheekbone.*), здивування (*He looked stunned*) та страждання / жалкування (*Regret twisted her emotions into knots*), які разом створюють атмосферу напруженості:

"I think you gave me the saddle to make yourself feel better about lying to me. To ease your guilt. Well, it won't work. I won't accept your gift."

She snuck a glance toward Cody's silent presence. Angry color stained his strong cheekbones. He looked stunned. As if she'd slapped him.

Regret twisted her emotions into knots, but she plowed on, wanting Cody to understand how his actions affected those around him. "You'll just have to find some other way to ease your conscience." [9, p. 20].

Для підсилення ефекту емоційної напруги та експресивності емоційні кластери можуть бути насичені номінаціями невербальних метафор (*regret twisted her emotions into knots; blue eyes swung her way, recognition struck, stricken expression on Jaime's face; the hurt pooling in her eyes, heart crimped*) та ін.

У контексті нашого дослідження ми стверджуємо, що комунікативний стиль відрізняється один від одного не лише способом реалізації категорії домінування (переможець :: переможений). Ми розвиваємо ідею, що в основі комунікативного стилю персонажа лежить спосіб емоційного реагування. У зв'язку з цим, кожен комунікативний стиль відрізняється емоційною складовою, тріадою, за термінологією К. Ізарда [2]. Так, асертивний стиль побудований на тріаді дружельюбності, агресивний – ворожості, а субмісивний – на тріаді хвилювання [4, с. 315]. Дані припущення підтверджуються на матеріалі англійського художнього дискурсу, у якому емоційне реагування прямо чи опосередковано надає характеристику комуніканту.

Асертивність соматикону емоційного реагування виражається через тріаду дружельюбності таким чином: комуніканти перебувають у доброзичливому настрої, що вербально (*"It's great". "I'd love to go shopping to the downtown with you"*) і невербально (*Candy's face creased with pleasure.*) експліцитно. Дівчина з радістю приймає запрошення і з цього приводу виражає схвалення, а обличчя подруги при цьому світиться від задоволення. У цьому фрагменті дискурсу актуалізована вся тріада дружельюбності – радість, задоволення і дружній настрої.

"It's great". "I'd love to go shopping to the downtown with you," Johanna replied.

Candy's face creased with pleasure [9, p. 31].

Агресивність соматикону емоційного реагування. Дискурс агресивного комунікативного стилю експліцитний і дуже виразний. Агресивний комунікант не дбає про своє позитивне "обличчя", а тим більше про психологічний комфорт співрозмовника – він егоїстичний в досягненні своїх цілей, ворожий, не боїться виникнення конфлікту. Такий комунікант вербально і невербально нестриманий, часто відверто емоційний і надмірно експресивний, агресивний у погляді і жести [4, с. 320]. Хоча ступінь прояву агресії варіюється в різних дискурсивних практиках, прояв агресії розпізнається однозначно, наприклад:

"If I've done it right it ought to be four thousand three hundred and three pounds and fifty pence. Is that what you've got, dad?" The father glanced down at the paper in his hand. He seemed to stiffen. He became very quiet. There was a silence. Then, he said,

"Say in again." "Four thousand three hundred and three pounds and fifty pence," Matilda said. There was another silence. The father's face was beginning to go dark red.

"You ... you little cheat!" the father suddenly shouted, pointing at her with his finger. <...> No one in the world can give the right answer just like that, especially a girl! <...> [7, p.54].

Емоційна складова агресивного стилю заснована на тріаді ворожості, яка включає різну ступінь прояву комунікантом таких емоцій, як гнів, огида або презирство. Гнів експліцитно проявляється через зміну кольору обличчя до червоного – невербальний симптом (*The father's face was beginning to go dark red*), спонтанний крик (*suddenly shouted*), де дієслово містить у своєму значенні понетціал передавати сильну емоцію, наприклад гнів (*utter a loud cry, typically as an expression of a strong emotion [6]*), та жест (*pointing at her with his finger*), який в Оксфордському словнику [6] визначається як жест-звинувачення (*Openly accuse someone or apportion blame*). Прагматична складова агресивного стилю виражається комплексом експліцитно авторитарних мовних актів, частіше прямих, які здійснюються від першої особи. Комунікант воліє використовувати перформативи, директиви, менасиви, а також констативи і квеситиви, у яких проявляє свої ілюктивні егоцентричні наміри. Використання таких мовних актів співвідноситься з тактиками самопрезентації, демонстрації влади, у фрагменті вище – батьківської, та пресингу в здійсненні дискурсивної макростратегії "вийти переможцем" [4, с. 321].

Субмісивність соматикону емоційного реагування персонажа. Емоційна складова цього стилю представлена тріадою хвилювання, яка об'єднує прояви в різній мірі фундаментальних емоцій людини – збентеження, сорому та страху. Страх бути приниженим, розкритим у своїй слабкості викликає почуття тривоги, збентеження, невпевненості, сумніву, образи, що передається в дискурсі діями паузації, мовчання, повторенням слів і фраз, застережень і т.п.

"Chop your pigtails off and throw 'em in the dustbin, you understand?" Headmaster shouted.

Amanda, paralyzed with fright, managed to stutter, "My m-m-mummy likes them. <...>" [7, p.114].

Субмісивність виражена через заціпеніння всього тіла учениці від страху – нестимулююча дія стимулу – (*Amanda, paralyzed with fright*) та зміни голосу через сильний переляк до заїкання (*managed to stutter – iau something with difficulty, repeating the initial consonants of words [6]*). Загальна емоційна тональність фрагменту – паралізуючий страх та хвилювання.

Прагматична характеристика даного стилю виражається переважно непрямыми мовними актами пояснення, виправдання, а також прямими мовними актами прохання, вибачення і благання. Присоромлена або ображена людина найчастіше, приховуючи почуття провини, вдається до брехні або несподіваних дискурсивних дій, переведення розмови на іншу тему, щоб приховати сором чи сором'язливість.

Особливість емоційного реагування залежить, насамперед, від емоцій, на яких воно базується, однак емоційне реагування набуває варіативних ознак під впливом екстралінгвальних факторів, пов'язаних із особистістю персонажа: його фізичних, соціальних, психологічних характеристик.

Найбільш різноманітну варіативність невербальних знаків в дискурсивних практиках забезпечує адресан-

тно-адресатний фактор, який пов'язаний з фізичними, соціальними та емоційно-психологічними маркерами комунікантів [4]. Наведемо приклад реалізації **фізичних маркерів** комунікації, які об'єднують такі характеристики людини: стать, вік, стан здоров'я, конституційні ознаки. Полярні характеристики віку, фізичного стану, зовнішнього вигляду дуже експресивно передані в номінаціях жестів, дотиків, виразів очей, зовнішнього вигляду.

Вік комунікантів: літній чоловік запевняє лікаря про стабільність свого стану здоров'я і адекватність реагування, незважаючи на похилий вік:

"Have there been any late developments?" the doctor asked.

"No. Nothing new." He stopped suddenly, raised a warning hand and cocked his head. Old as he was, he had sharp ears; sight, sound, smell, all good, all in order [8, p. 17].

Соціальні маркери включають національні, професійні характеристики, а також риси соціального статусу та соціальної ролі учасників комунікативної взаємодії та ін. Саме завдання позначення такого боку мовця і слухача обумовлюють включення в дискурс номінацій жестової, мимічної і просодичної поведінки, які збагачуються соціальною інформацією, наприклад:

Соціальні ролі: домінування директора школи через невербальні компоненти комунікації «постава», «погляд», «міміка», «голос» свідчать про агресивний комунікативний стиль цього персонажа / соматикон вчителя проявляється через невербальну семіотику «голосу», репрезентуючи субмісивний стиль цього персонажа.

When Miss Honey entered the study, Headmistress Trunchbull was standing beside her huge desk with a look of scowling impatience on her face.

"Yes, Miss Honey," she said. "What is it you want?"

"There is a little girl in my class called Matilda Wormwood..." Miss Honey began in a quiet voice. Miss Trunchbull barked. She hardly ever spoke in a normal voice. She either barked or shouted [7, p. 85].

Найбільш значним фактором, що впливає на якісні та кількісні параметри використання невербальних знаків в дискурсі, є група **емоційно-психологічних маркерів**. Вона включає такі характеристики, як темперамент і склад характеру, настрої, емоції, почуття і стани, волевиявлення і намір, життєвий/емоційний досвід персонажів:

"Still working too hard?" he asked, as she approached the bed, and stood near him. "Of course." She smiled at him. "Don't I always tell you not to do that? You work too hard. You'll end up like me one day. Alone, with a bunch of pesky nurses around you, living in an attic," he reached up a hand for hers and held it [10, p. 22]. Успішний чоловік, що має багатий життєвий досвід, здійснює намір переконати молоду жінку змінити спосіб життя, щоб уникнути самотності, при цьому ключовим невербальним компонентом його емоційної реакції – заклиць є "дотик":

Невербальна складова спілкування демонструє закономірність побудови площини тілесності – соматикону. До універсальних рис соматикону можна зарахувати те, що невербальні знаки є невід'ємним засобом комунікації, породжують особливу функціональну систему, беруть на себе роль емоційного коду, формують конве-

нційність спілкування, виступають ознакою соціально-культурної приналежності комунікантів. Соматикон, перш за все, виконує емотивну функцію, при цьому засобами емоційного реагування, яке передає одну чи кілька емоцій. Варіативність соматикону емоційного реагування відбувається за рахунок впливу соціолінгвістичних факторів – адресантно-адресатних чинників, пов'язаних із явищем ідентичності людини, яка визначається як на особистісному, так і на соціальному рівні через фізичні характеристики, соціальні особли-

вості, властивості, установки, схильності, життєві цінності мовців.

Таким чином, особливості емоційного реагування персонажа засобами соматикону безпосередньо співвідносяться з типом комунікативного стилю персонажа, а сам персонаж набуває характеристик асертивного, агресивного чи субмісивного мовця, емоційний профіль поведінки якого спрямований на реалізацію прагматичної мети дискурсивної практики.

ЛИТЕРАТУРА

1. Johnson M. The Meaning of the Body / Mark Johnson. – University of Chicago Press, 2008. – 308 p.
2. Изард К. Психология эмоций / Кэррол Э. Изард. – СПб. : Питер, 2000. – 312 с.
3. Романов А.А., Сорокин Ю.А. Соматикон: Аспекты невербальной семиотики / Алексей Аркадьевич Романов, Юрий Александрович Сорокин. – М.: ИЯ РАН, ТвГУ, 2004. – 253 с.
4. Сєрякова И.И. Соматикон англоязычных дискурсивных практик : дис. ...докт. филол. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови", 10.02.15 "Загальне мовознавство" / Ирина Іванівна Сєрякова, – К., 2012. – 441 с.
5. Шаховский В.И. Энергетическая мощность эмоций и дискурсивные нормы // Вопросы психолингвистики. 2008. № 7. – С. 39-42.

ДОВІДНИКИ (REFERENCE BOOK)

6. Oxford Dictionary online. Oxford: Oxford University Press, 2014 URL: <http://www.oxforddictionaries.com/>

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ (SOURCES ILLUSTRATIONS)

7. Dahl R. Matilda / Roald Dahl. – New York : Puffin, 1988 – 256 p.
8. O'Connor E. I was dancing / Edwin O'Connor. – New York : Dramatic Play Service Inc., 1998. – 72 p.
9. Schield C. Her secret millionaire / Cat Schield. – Los Gatos : Smashwords, 2011. – 44 p.
10. Steel D. The House / Danielle Steel. – New York : Bantam Doubleday Dell Publishing Group, Inc., 2007. – 416 p.
11. Wilson N. Needing Nita / Norah Wilson. – Los Gatos : Smashwords, 2010. – 50 p.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

2. Izard K. Psychology of emotions / Carroll E. Izard. - SPb. : Peter, 2000. – 312 p.
3. Romanov A.A. Sorokin Yu.A. Somatikon: Aspects of nonverbal semiotics / A.A. Romanov, Yu.A. Sorokin. – М. : IL RAS, TSU, 2004. – 253 p.
4. Sieriakova I.I. Somatikon of English discursive practices: dis. ... Doctor. filol. Sciences: spec. 10.02.04 "Germanic Languages" 10.02.15 "General Linguistics" / Iryna Ivanivna Sieriakova. – К., 2012. – 441 p.
5. Shahovsky V.I. Generating capacity of emotions and discursive norms // Questions of psycholinguistics. 2008. № 7. – pp. 39-42.

Kazak S.P. Nonverbal emotional reactions in the aspect of communicative styles

Abstract. This article is dedicated to the investigation of communicative styles of characters on the material of modern English fictional discourse in terms of nonverbal emotional reactions. The main characteristics of emotions through body behaviour of characters are highlighted, the influence of extralingual factors during assertive, aggressive and submissive styles determination is emphasized.

Keywords: somatikon (combination of nonverbal signs), emotional reactions, emotional triads, communicative styles of characters

Казак С.П. Соматикон эмоционального реагирования в аспекте коммуникативных стилей

Аннотация. Статья посвящена изучению коммуникативных стилей персонажа на материале современного англоязычного художественного дискурса в терминах соматикона эмоционального реагирования. Освещены основные характеристики эмоций через телесность персонажей, определено влияние экстралингвальных факторов при дифференциации асертивного, агрессивного и субмиссивного стилей.

Ключевые слова: соматикон, эмоциональное реагирование, эмоциональные триады, коммуникативный стиль персонажей